

Az énekes hattyú (*Cygnus cygnus*) fészkelése Magyarországon 2005–2011

Breeding of the Whooper Swan (*Cygnus cygnus*) in Hungary 2005–2011

SELMECZI KOVÁCS ÁDÁM

1. Bevezetés

Immár fél évtized telt el azóta, hogy a hazánkban nem is olyan régen még ritka vendégnek számító énekes hattyú (*Cygnus cygnus*) Ipoly-völgyi megtelepedéséről és sikeres fészkeléséről számolhattam be. Most az eddigi években történt megfigyelések, illetve fészkelési kísérletek eredményeit foglalom össze. Az énekes hattyú az 1960-as évektől kezdte meg elterjedési területének növelését, és foglalta el kis számban Anglia és Írország, a balti államok, Lengyelország és Németország megfelelő élőhelyeit. Az ezredforduló táján számoltak be dániai, majd az első magyar költéssel egy időben, azaz 2005-ben hollandiai fészkeléséről (DÍK, 2006).

2. Az előzmények

Ez a rendkívül impozáns madár alig kétszáz éve még a nagy kiterjedésű hazai mocsarak és lápok fészkelője volt. Ugyanakkor az iparosodás előretörése, illetve a kizárólag a társadalom étel- és ellátásának igényeit figyelembe vevő mezőgazdasági módszerekkel járó intenzív élőhely-átalakítások (közkeletűen „lecsapolások”) rövid idő alatt megszüntették e zavartalannak mondható területet, s ez óhatatlanul együtt járt a madárfauna szegényedésével. Mindennek köszönhetően az énekes hattyú visszaszorult kontinensünk északi, gyéren lakott, ellenben természetes állapotú élőhelyekben gazdag tájaira, nálunk pedig már csak ritka téli vendégként bukkant fel a nagyobb, fagymentes vizeken. A 20. század vége felé közeledve a természetvédelmi célok és intézkedések (pl. élőhely-rekonstrukciók, aktív védelmi beavatkozások) hatékonyabbá válása idején egyre gyakrabban jelentek meg nálunk is énekes hattyúk, ezzel együtt azok a pozitív hírek, amelyek a faj terjeszkedéséről, egykori elterjedési területének újjahódításáról tudósítottak.

A Soroksári-Dunán ez idő tájt évről évre bővülő számban jelentkezett egy csapat, a jégmentes részeken telelő példányok száma már másfél tucatra rúgott, amikor egy sajnálatos mérgezési eset miatt a madarak zöme elpusztult. Joggal gondolhattuk, hogy ezzel kútba esett az egyre többet nálunk időző fiatal madarak – amelyek kedvet kaphattak volna a kedvező adottságú élőhelyek elfoglalására – hazai kolonizációjának megindulása.

2004 kora tavaszán az Ipoly-völgy egyik kiváló lápterületén (amely megjelenésében és felépítésében az északi fészkelőhelyekkel rokon) két kifejlett énekes hattyú került a MME Budapesti Helyi Csoportjának általam vezetett túráján részt vevő megfigyelők elé. Örömmünk határtalan volt, hiszen ez volt a faj első itteni dokumentált előfordulása. Utólag visszagondolva ekkor fel sem tűnt, hogy a madarak nem a jelentős mértékű kiöntéseken táplálkoznak, hanem egy zártabb fűzlápon mozognak. Amikor a május közepi bejárásom ismét távcső elé kerültek (immár egy másik területen, egy régen lefűződött egykori holtágból kialakult mocsárnál) már násztevékenységre utaló jeleket is láthattunk, de még ekkor sem mertünk arra gondolni, hogy megtelepedésről lenne szó, mindössze egy megkésített vonuló párnak gondoltuk a madarakat. Mivel a későbbi terület-ellenőrzések során nem láttuk őket, egy évet kellett várni az első hazai fészkelés bizonyítására.

3. Fészkelési eredmények

A következő évben, 2005. június 25-én a kissé csipős hajnal első fényei az Ipoly-menti mocsarak egyikénél értek. Az itt fészkelő vízimadár-közösség tagjainak számbavétele közben a nádas egyik sarkából egy hattyú úszott elő nyomában három fejlett fiókaival. Miközben távcsővet ráemeltem, arra gondoltam, hogyan fognak örülni majd bütykös hattyúval (*Cygnus olor*) foglalkozó társaim egy újabb fészkelési adatnak – de ekkor majdnem kiejtettem a távcsövet a kezemből: énekes hattyúk! Az elől úszó tojót követő fiókák nyomában az óvatosan kémlelő gúnár is előbukkant, viszonylag sebesen terelve a családot a nádas másik feléhez, hogy újra takarásba érjenek a nyílt vízről. Ezek után nem sikerült újra együtt látni a családot (egyedül a gúnár mutatkozott, de az is csak rövid időre), s félő volt, hogy a nyár folyamán a Kárpát-medencén átszörfő jégverések áldozatául esett a fiókák mellett a tojó is. (Az időjárási szélsőséget mutatja, hogy az Ipoly-völgy nádi gémtelpeinek az évi teljes szaporulatát megsemmisítették a heves, jégveréssel járó esőzések.) Megkönnyebbülés volt, hogy az ősz és a tél folyamán felbukkant a pár, de sajnós a fiókák nélkül. Csak reménykedni tudtunk, hogy a következő évben sikeresebb költés lesz (SELMECZI KOVÁCS, 2005). Az év eredményei számokban: első megfigyelés április 1; megfigyelt/repülős kort elért fiókák száma 3/0; utolsó megfigyelés július 9.

2006-ban a pár ugyanezen mocsár szélén épített fészket, amire áprilisban még jó rálátás nyílt egy fán lévő leshelyről. A későbbiekben a fészkek az egyre magasabbra növekvő nád és gyékény takarásába kerültek, de a fiókák kelését követő napokban sikerült megfigyelni a családot. Az előző évhez hasonlóan ekkor is három fiókát vezettek a gondos szülők, amelyből kettő érte el a repülős kort; szeptemberben már külön utakat járva kerültek elé a folyóvölgy vizes területein. Az év eredményei számokban: első megfigyelés február 28; megfigyelt/repülős kort elért fiókák száma 4/2; utolsó megfigyelés szeptember 6.

2007-ben a téli megfigyeléseken nem találtuk madarainkat, s csak kora tavasszal jöttünk rá, hogy az egyik legjobban átlátható, mindennemű zavarás nélkül ellenőrizhető mocsárban „lapítanak”. Ez szinte szó szerint értendő, hiszen annak ellenére, hogy a kifejlett madarak elég meggyőző méretekkel rendelkeznek, igen rejtőzködő módon viselkednek. A tojó április második hetében már folyamatosan ülte a fészket, amelyet a táplálkozás céljából történő elhagyásokra gondosan betakargatott. Az irodalomból ismert kotlási idők figyelembevételével május közepére lehetett sejteni a kelést, ami be is igazolódott. Május 15-én sikerült megfigyelnem a négy pelyhes fiókát vezető öregeket. Az év eredményei számokban: első megfigyelés március 17; megfigyelt/repülős kort elért fiókák száma 3/0; utolsó megfigyelés június 3.

2008-ban sejthető volt, hogy az új költőhely nem fogja csábítani a telelésből visszaérkező hattyúkat, mivel a közeli domboldalon egy pontosan a mocsárra néző madármegfigyelő-helyet létesített egy helyi egyesület. A májusban hivatalosan is átadott megfigyelőhely építési munkálatai a hóolvadás után kezdődtek, így nem volt meglepő, hogy az öreg madarakat hol itt, hol ott láttuk, de végül sikeres költésre utaló jelet senki sem észlelt. Az év eredményei számokban: első megfigyelés január 25; megfigyelt/repülős kort elért fiókák száma 0/0; utolsó megfigyelés május 7.

2009-ben már a hóolvadást követően megjelentek a madarak, s a korábbi évektől eltérően a gúnár igen aktívan hajtotta el a bütykös hattyúkat még a korábbi fészkelőhelyeitől 6-7 km-re lévő kiöntéseken is! Kérdés volt, hogy hol építenek majd fészket, a régi nyugodt területen vagy az előző évben zavart helyen. Végül „jó döntést hozva” a pár visszatért a 2005-ös fészkelés helyszínére, s március közepén már párzásukat is megfigyelhettem, ami reményt adott az újabb fészkelésre. Április közepén fészkelenőrzésre is sort kerítettünk: a tojó a fészkekről való leszállás előtt gondosan betakarta a hét tojást, amelyekhez (a terület felett repülve „járőröző” gúnárral együtt) távozásunk után hamarosan visszatért. Kagyerják Pál, a MME Nógrád Megyei Helyi Csoportjának tagja (egyben a terület természetvédelmi őre) április 20-án tudósított a fiókák sikeres keléséről, melyek közül négy példányt magam is meg tudtam figyelni a későbbiekben. Az év eredményei számokban: első megfigyelés március 3; megfigyelt/repülős kort elért fiókák száma 4/0; utolsó megfigyelés május 26.

2010-ben újabb érdekesség történt: a márciusi áradásokat követő kiöntéseken három öreg énekes hattyú bukkant fel az Ipoly völgyében. Mivel a párzási időben is még szorosan együtt mozogtak, félő volt, hogy kicsúsznak az időből és idén sem tudnak fészkelni. Végül megoldódott a dolog, s a korábbi fészkelőhelyen április közepétől már csak két madarat, a régi pár tagjait lehetett látni, amelyek aztán cseppet megkésve, május közepén mutatták meg négy kis fiókájukat, amelyek közül (hála a bőségesen csapadékos időjárásnak) három a repülős kort is megérte (SELMECZI KOVÁCS, 2010). Az év eredményei számokban: első megfigyelés március 7; megfigyelt/repülős kort elért fiókák száma 4/3; utolsó megfigyelés október 3.

2011 tavaszán a bevált fészkelőhelyen – Kagyerják Pál kisebb vízkormányzási beavatkozásának köszönhetően – stabilan magas vízállás alakult ki, amely a nyár végéig kitartott. Nagyrészt ennek is betudható, hogy a területen már korán felbukkanó pár sikeresen repítette fiókáinak zömét, amelyek az ősz közepéig a területen tartózkodtak három – valamelyik korábbi fészkelésből származó – kóborló fiatalal.

5. Jövőkép

Az Ipoly-völgyi párnak köszönhetően előbb-utóbb talán Szlovákiában is területet foglalhatnak az innen származó fiatalok, legalábbis a megfigyelési adatok növekvő gyakorisága ezt sugallja. Természetesen a faj terjeszkedésének jelei ettől függetlenül is érzékelhetőek.

Igen érdekes hazai momentum, hogy 2006 óta minden telét a Geszt melletti tavakon tölti a 3R03 nyakgyűrűt viselő, Lengyelországban jelölt madár, amely a 2010-es évben párt is hozott magával és Horváth Gábor megfigyelései szerint fészkelésbe is kezdtek Begécsen.

Habár ez a fészkelési kísérlet sajnos sikertelen volt, ennek ellenére remélhető, hogy ez a nagyszerű madárfaj visszafoglalja egykori magyarországi élőhelyeit, s ha nem is olyan mértékben, mint a betelepítésekkel segített bütykös hattyú, de újra állandó tagja lesz Magyarország fészkelő madárfaunájának.

6. Összefoglalás

Az énekes hattyú – közel kétszáz évnyi szünet után – 2005-ben lett újra a magyar fauna fészkelő faja. A nyugat-európai területeken tapasztalt térhódításával egy időben nyert bizonyítást sikeres hazai költése a Nógrád megyében lévő Ipoly folyó völgyében. A pár azóta is évről évre visszatér, s eddig két területegységen fészkelve röptetett sikerrel fiókákat. A tavaszi hóolvadást követő áradások idején (február végén) jelennek meg, majd az áprilisi fészkepítést követően május végén vezetik elő fiókáikat, amelyekkel szeptemberig a területen tartózkodnak. Az elmúlt lassan egy évtizedben változó sikerrel növekedtek a röpképességig a fiatalok, a legjobb években akár három fióka is. Az Ipoly-völgy mellett más hazai területen is várható a faj megtelepedése, ezt példázza a Békés megyei Begécsi-víztározón megtelepedett lengyel nyakgyűrűt viselő gúnár, amely 2010-ben párjával együtt foglalt fészkelőterületet, de sajnos a tojó ismeretlen okból eltűnt (véltetően elpusztult).

7. Summary

The Whooper Swan (*Cygnus cygnus*) – after a break of almost two hundred years – became in 2005 again a breeding species in the Hungarian fauna. The successful Hungarian breeding was proven in the valley of the river Ipoly, Nógrád county, simultaneously with the expansion of the species in West-Europe. The pair still returns year by year, and has raised successfully young ones in two sites. They arrive to the time of spring floods following the snow melt (end of February), then, after the nest building in April come forth with the young ones at the end of May, and stay with them in the area until September. In the past period, almost a decade now, the young ones developed until flying age with varying success, up to three in the best years. Beside the Ipoly valley breeding is to be expected also in other Hungarian sites, an example for that is a male with Polish neck ring that settled at the Begécsi reservoir in Békés county and occupied a breeding site in 2010 with his partner, but unfortunately the female disappeared for unknown reasons (probably died).

8. Irodalom

DIJK, A. J. (2006): De wilde zwaan: een nieuwe Nederlandse broedvogel. *Limosa*, 79(3): 81–94.

SELMECZI KOVÁCS Á. (2005): Újra fészkel Magyarországon az énekes hattyú. *Madártávtal*, 12(4): 10.

SELMECZI KOVÁCS Á. (2010): Az énekes hattyú (*Cygnus cygnus*) fészkelése Magyarországon. *Madártávtal*, 17(3): 13–15.

Vadludak állományának változása a Hortobágyon 1989–2010 között

Change in wild geese populations in the Hortobágy between 1989 and 2010

GYÜRE PÉTER

1. Bevezetés

A Hortobágy hazánk nemzetközi szempontból is jelentős vadlúd-gyülekezőhelye, amely már a 20. század elején híres lett a vadludakkal foglalkozó kutatók és vadászok írásai által. A vadlúdvadászatokról szóló tanulmányok alapján az akkori mennyiségek többszörösét tették ki a mostani állománynak (NAGY, 1924). Az utóbbi évtizedekben egy átmeneti mélypont után növekedésnek indult a Hortobágyon fészkelő és a vonulás során megjelenő vadludak mennyisége (FARAGÓ, 2006). Az egyetlen fészkelő vadlúdfajunkon, a nyári lúdon (*Anser anser*) kívül több vonuló faj gazdagítja a térség madárvilágát. A vonulási időszakban a nagy lilik (*Anser albifrons*) alkotja a lúdcapatok fő tömegét.

2. Anyag és módszer

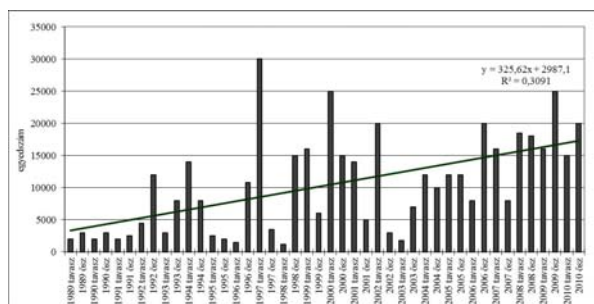
A vonuló vadludak állományának vizsgálatát 1989 és 2010 között heti rendszerességgel végeztük. A vizsgálati területet a Hortobágy középső és északi területei jelentették. Adatgyűjtésünk során a ludak szempontjából jelentős élőhelyeket csoportosítottuk és definiáltuk az egyes kategóriákat. A számlálások a pihenőhelyeken (halastavak, mocsarak) és a táplálkozóhelyeken (gyepek és mezőgazdasági területek) folytak. Az állománybecslést a nemzetközi madárszámlálási módszerek alapján végeztük (GILBERT *et al.*, 1998). A vadludak számlálása során a teljes állományfelmérés módszerét alkalmaztuk, ami azt jelenti, hogy a vizsgált területen egy megfigyelési útvonalat bejárva valamennyi vadlúdfaj valamennyi egyedét megszámláltuk. A megfigyeléshez 10x50-es keresőtávcsövet és 20–60x80-as állványos távcsövet használtunk. A vadludak élőhelyhasználatát a pihenő- és a táplálkozóterületeken történő megfigyelésekkel alapján dolgoztuk fel, minden alkalommal rögzítésre került az adott területen előforduló vadlúdcapatok fajösszetétele, az egyes fajok példányszáma, illetve azonosítottuk az adott élőhelytípust is. Az élőhelyhasználat elemzése során a halastavak preferenciáját az Ivlev-index segítségével állapítottuk meg (IVLEV, 1961). Vizsgáltuk az egyes halastavak vízmélységét, méretét és forgalmas utaktól való távolságát. A statisztikai elemzésekhez az SPSS számítógépes statisztikai programot használtuk. Minden évben vizsgáltuk, hogy a ludak hány napig tartózkodnak a vizsgálati területen. A meteorológiai adatok a Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centrumának Agrometeorológiai Központjában kerültek rögzítésre.

3. Eredmények

1989 és 2010 között a ludak létszámának áttekintése alapján megfigyeltük, hogy 1992-től jelentkeznek nagyobb egyedszámú vadlúdcapatok. A vizsgált években a népesebb lúdcapatok ősszel főleg novemberben mutatkoztak. A tavaszi vonulási időszak során, pedig február közepe és március közepe között jelenhetnek meg nagy csapatok. Az utóbbi években nő a telelő vadludak létszáma is.

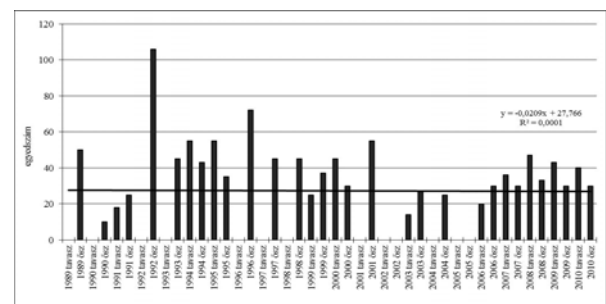
Vonulási időszakban a Hortobágyon a nagy lilik (*Anser albifrons*) fordul elő legnagyobb számban. A Hortobágyra érkező első nagy lilik-csapatok ősszel szeptember végén, október elején jelennek meg, és az időjárástól függően addig maradnak, amíg a tavak és mocsarak be nem fagynak vagy a táplálkozóterületet be nem borítja a hó. Az őszi vonulás csúcsa november közepére tehető, a vizsgált évek során a nagy lilikek száma növekedett. A csapatok egyre nagyobb része áttelel. Tavasszal, az idő enyhülésével a nagy lilikek száma is folyamatosan növekszik, a vonulás csúcsa február végén és március első felében érinti a területet. Az utolsó vonuló csapatok március végén, április elején hagyják el a Hortobágyot. A tavaszi vonulási periódusban is növekvő tendenciát tapasztaltunk a statisztikai elemzés során, bár az egyes évek között igen jelentős ingadozást figyeltünk meg (1. ábra).

A kis lilik (*Anser erythropus*) kis számban rendszeres átvonuló a Hortobágyon. Ősszel szeptember közepétől láthatók csapatai, az átvonuló madarak a lecsapolt sekély vízi halastavakat keresik fel. A Hortobágyon átvonuló kis lilikek a vizsgált területen főleg a Hortobágyi-halastavon és a környező kisebb mocsaraknál figyelhetők meg. Csapadékos időjárás esetén, amikor a pusztákon őszi időszakban is található kisebb-nagyobb vízállások, a kis lilikek a pusztai vizeken is megtalálhatók. Az ősszel átvonuló kis lilikek száma a 1990-es évek elején majdnem minden évben elérte vagy meghaladta az 50 példányt, míg az utóbbi években az őszi maximumok 30-50 példány körül alakultak a vizsgált területen. Tavaszi vonulásuk március végén, április elején sokkal gyorsabb, ilyenkor a megfigyelt madarak száma is kevesebb. Ennek a fajnak az állománya csökkenő tendenciát mutat (2. ábra), ez a fogyatkozás az északi fészkelőterületeken is megfigyelhető. A Hortobágy szerepe kiemelkedő, hiszen ez a globálisan veszélyeztetett madárfaj vonulása során minden évben megjelenik itt.

1. ábra – A nagy lilik vonulása a Hortobágy középső területein 1989-2010 között

Fig. 1. – Migration of the White-fronted Goose in the central part of the Hortobágy between 1989 and 2010

2. ábra – A kis lilik vonulása a Hortobágy középső területein 1989-2010 között

Fig. 2. – Migration of the Lesser White-fronted Goose in the central part of the Hortobágy between 1989 and 2010